

NÉGY ANTOLÓGIA

Szarajevó. Egy antológia. Magyar Narancs, Budapest, 1994; *Kapun kívül.* Határon túli magyar írók antológiája. Kriterion–Pelikán, 1993; *Razzia.* Pályakezdő fiatalok antológiája. Galéria, Ungvár–Budapest, 1993; *Töredék hazácska.* Galéria–Écriture, Ungvár–Budapest, 1994

Ha antológiát, azaz többszerzős könyvet veszünk kézbe, magától adódik nyilvánvaló kérdésünk: mi az az összekötő elem (milyen? miben áll?), mely egyazon cím alá sorol különböző szerzőjű műveket. Figyelmünk ezért összefüggésekre (élménybeliekre, térbeliekre, nemzedékiekre stb.) irányul, hisz az antológiákban napvilágot látott alkotások művészi jelentéstartalmukon túl mindig mást is: szívnonalat, szándékot, törekvéseket, hovatartozást képviselnek, más művekkel való összefüggésben új jelentést nyernek. Ha végigtekintünk alakuló-megújuló kis irodalmunk folyamatán, megállapíthatjuk, hogy az antologikus elrendezés szándéka a kezdetekkor (Szentelektyék is antológiákat jelentettek meg) éppúgy tért hódítottak, mint napjainkban (gondoljunk csak a fiatal költők vagy a prózaírók antológiájára). A gyűjteményes kötetek a kritikaírás számára is fontos, gazdag tárházként funkcionáló kiadványok, hisz az összegezés, az áttekintés lehetősége mellett az új összefüggések felfedezésének örömét is kínálják.

Olvasásra szánt időmet az elmúlt időszakban négy antológia töltötte ki. Közülük kettő (a *Szarajevó* és a *Kapun kívül*) „határokat átszelő” kiadvány, hisz magyarországi, erdélyi, felvidéki és vajdasági írók egyaránt jelen vannak műveikkel a két könyvben. A *Razzia* és a *Töredék hazácska* viszont egyetlen térséghez, Kárpátalja szellemi-irodalmi életéhez kötődik, arról küld vers- és prózajelentést az olvasónak.

A négy könyvcím jelképes: a kötetbe soroló alapélményt sugallja mind. Úgyhogy nem kell az alcímek közelebbi meghatározásai, az előszók részletező bekezdései felé fordulnunk, hogy megtudjuk: a *Szarajevó* című antológia verseinek, novelláinak, esszéinek élményközössége a XX. századi élet- és értékpusztítás döbbenetéből következik, a *Kapun kívül*ben a – valós és szellemi határokon is kívülré szorult – kisebbségi magyar írók jelentették meg műveiket, a *Razzia* (ugyancsak a távolság, a háttérbe szorultság perspektívájából) a szellemi összefogás vágyát közvetíti irodalmi formában, míg a *Töredék hazácska* Kárpátalja térségéről, a hazaként-otthonként átélt valóságsgzegletről közöl valomásokat.

(*Szarajevó*) A város múltjában, sorsában és a legújabb kori pusztulástörténetében kifejeződő (jellegzetesen XX. századi) valóságélmény művészi megformálásakor háttérbe szorultak a nemzedéki különbségek, hisz a hatvanas–hetvenes években új irodalmat teremtők éppúgy jelen vannak az antológiában, mint a nyolcvanas évek végén fordulatot tevő írók, vagy a kilencvenes évek legújabb magyar irodalmának művelői. Mindez a Szarajevó-élmény egyetemességéből következik, a hozzá fűződő általános érvényű jelentéstartalmakból. Szarajevó ugyanis mindenkor szimbólumként emelkedett ott, a Balkán közepén: ellentmondásos tarkaságot, másságot, különállást, furcsaságában mégis vonzó jegyeket, más kultúrát, s ugyanakkor otthonos ismeretlenséget, megtartó erőt és korlátromboló törekvéseket, évszázados hagyományokat és a modern fejlődés lehetőségét, ázsiai és európai, muzulmán és keresztényt, békét és világot perzselő indulatokat egyaránt jelentett. S épp ezért (ellentmondásaiból kifolyólag) a veszély és a veszélyeztettség jelét is magában hordozta. Unalomig hangoztatott tény vele kapcsolatban: egyszer

már volt egy világháború kiinduló pódiuma. Úgyhogy Szarajevóról írni többet jelent, mint egy végzetes sorsú városról szólni, hisz vele együtt egy mélyen emberi illúzió, a jövőbe vetett békés, modern, s mindenféle nemzeti, vallási s kulturális különbségeket meghaladó fejlődés lehetősége vérzett el.

A város képezte örök érvényű emberi tartalmakból következnek az is, hogy azok az írók, irodalmárok is átélhetik lényegét, és sajátjukként szólhatnak felőle, akiknek nincs valóságos tapasztalatuk róla (nevezetesen sohasem jártak ott), legfeljebb csak szellemiek: olvasmányélmények, történelmi ismeretek, ezeknek szomorú üzenete, keserves tanulsága. Ezen a szinten váltak kötetegészbe sorolhatóvá azok a művek is, amelyek nem Szarajevóról szólnak, korábban keletkeztek, más tematikájúak, de végső művészi jelentésértalmaik kicsengése együtt rezdül a város „üzenetével”. S talán épp ezek, az élményt és érzést áttételesen, rejtettebb síkokon, a versformába vagy a történetre burkoltan, a konkrétumoktól elvonatkoztatva megfogalmazó művek lettek igazán értékes darabjaivá az antológiának, szemben a XX. század embertelenségét, rémtetteit sorjázó döbbenetes (az indulat síkján igazolható), de kevésbé lényegbelátó versekkel, novellákkal, más műfajú alkotásokkal.

A kötetbe foglalt szövegeket nem tudjuk – s ez talán szerkesztői céltartósság eredménye is – György Péter bevezető és egyben címadó esszéjétől függetlenül olvasni. Ebben az írásban fogalmazódnak meg azok a kérdések, melyekre a kötetegész, a benne olvasható művek adják (adnák) meg lehetséges válaszváltozataikat. Ezek pedig: Mi történik a világban? S emberként, a humánus képviselőjeként, íróként, értelmiségiként hogyan kell viselkedni, mit kell tenni? Lehet-e nyugodtan élni úgy, ha akár a közelben, akár a világ valamely távoli pontján háború dúl? Hallgatásával nem válik-e cinkosává az ember a tetteseknek, ugyanakkor mit ér az írás erejével hadakozni? Egy biztos, fogalmazódik meg a *Szarajevó* című bevezető esszéjében: ébernek kell lenni mindenkor. S bár ez egy korábbi könyvben, az antológiában is szereplő Esterházy Péter *Az elefántcsonttoronyból* című kötetében fellelhető vélemény, mégis idekívánczó megállapítás: „akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud”.

Sem felsorolni, sem ismertetni nem lehet ezen írás keretében az antológiában szereplő negyvenhat író egy vagy több művét. Az írói névtár is hiányos és esetlegesen kiragadott, amikor azt mondom, a kötetben ott van Nádas Péter egy újabb, halálperspektívából mért, de az élet érdekében teremtődött novellájával a *Mindent szétszakít* cíművel, Thomka Beáta rendkívüli szuggesztivitású, a XX. századi ember helykeresését, otthontalanságát prezentáló esszéjével, Lengyel Péter egy olyan novellával, mely látszólag távol áll a megidézett élménytől, de meséjében benne rejlik a múltban, a hagyományokban, a származásban, a nemzeti hovatartozásban gyökeredző eleve elrendeltség tapasztalata. Eörsi István, Orbán Ottó, Határ Győző versekkel vesz részt az antológia egészében, de nem hiányzik Mészöly Miklós, Grendel Lajos, Tandori Dezső, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre, Kertész Imre munkája sem a kötetből. Rajtuk kívül persze még számos jeles magyar író szólalt meg az „ügy”, az emberiség érdekében.

(*Kapun kívül*) A sokat sejtető cím, a mindent magyarázó alcím (Határon túli magyar írók antológiája), s a túlságosan is egyértelmű fedőlapi fotó (rajta határ, lakat, lánc) mögött egy vegyes tartalmú, szerkesztési elveiben sem egységes könyvre lelünk. Vers, novella, kispróza egyaránt napvilágot látott lapjain. Tartalmi többszínűsége természetes, egy fiatalabb frónemzedék világlátásának összetettségét tükrözi, amelyet mégis összefűz az írói alaphelyzet, a kiinduló állapot természete, azaz a kisebbségi lét átélése, ennek hangulata. Felemás viszont az antológia szerzői névsorát meghatározó törekvés, hiszen

a Vajdaságból kizárólag pályakezdő (1993-ban még kötettel sem bíró) írók szerepelnek benne és csak prózával, addig Felvidékről és Erdélyből ismert, jelentős életművel rendelkező írók is képviseltetik magukat verssel és prózával egyaránt, gondoljunk csak a sokkötetes Grendel Lajosra (aki szerkesztőként is közreműködött a könyv létrehozásában) vagy Kovács András Ferencre, Visky Andrásra.

A vajdasági magyar irodalom színteréről Hász Róbert, Lovas Ildikó, Jódal Kálmán és Szabó Palócz Attila szerepel a *Kapun kívülben*. Lovas és Jódal azon novelláit és kisprózáit, melyekkel az antológiában mutatkoztak be, az időközben már megjelent első önálló kötetekben is viszontláthattuk, illetve olvashattuk, köztük Lovas *A haj* című Kosztolányiról szóló és a kritika részéről tökéletesnek ítélt novelláját vagy Jódal *Bakancs és fal* című kisprózáját, mely kötetének is csmadó szövege. Lovas és Jódal mellett Hász Róbert is szerepelt az 1990-es *A varázsszobor* című Újvidéken megjelent, fiatal prózaírók műveit tartalmazó antológiában. Ismertetett könyvünkben pedig *Johann* című írásával szerepel. Szabó Palócz Attila két szöveget az *Irdleberger bögyölő* és az *Irdleberger útra két* címűeket jelentette meg a kiadványban. Mint azt már tudjuk, azóta kötete is napvilágot látott, a *Ressnyire nyitva*.

(*Razzia és Töredék hazácska*) Az 1993-ban megjelent *Razzia* című antológia, mely a kárpátaljai pályakezdő irodalmárok műveit (verseket, kisprózákat, novellákat) tartalmazza, leginkább a mi fiatal írónk antológiáihoz a *Te-leírt világhoz* és a *Varázsszoborhoz* hasonlítható. Egy irodalmi pályázat „anyagából”, valamint a hozzágyűjtött írásokból áll össze méghozzá a felmérés, az „irodalomteremtés” szándékával a kilencvenes években. A kárpátaljai magyar irodalomban megmutatkozott hatvanas-hetvenes évekbeli törekvéseket, irodalmi műhelyeket ugyanis nem követték újabbak, nem alakultak ki igazi csoportok, legfeljebb magányosan működő alkotók dolgoztak. Kialakulhat-e alkotói műhely a kiadói szándék nyomán? – teszi fel a szerkesztő a kérdést a folytonosság reményének adva hangot.

Jellemző a kötet anyagára, hogy a harminc évnél fiatalabb írók elsősorban a versformát vallják magukénak, csak kevesebben írnak prózát, s műveikben a lírai vonás az uralkodó. Tizenketten kerültek be (legtöbb esetben több) alkotásukkal az antológiába, melynek egésze így a változatosság ismérvét mutatja, ám az „azonos-hasonló életélmény és az életkori együvé tartozás” jegye kohéziós erőként tartja össze az irodalmi anyagot. A formakeresés igényével, kísérletező szándékával talán Bartha Gusztáv emelkedik ki az együttesből, aki „drámát” írt, azaz inkább drámaformát alkalmazott. Emellett az elbeszélés szándéka is feltűnik *Használt idő* című novellájában, mint Kacsur Gusztávnál is, kinél ez a törekvés a legerőteljesebb az egész kötetben.

A *Töredék hazácska* versantológia. Benne kárpátaljai magyar költők vallanak szülőföldjükéről, melyhez egyszersmind a kisebbségi sors léthelyzete párosul. A *Fejem kopjafára hajtom*, a *Tövisek között*, az *Othonkereső*, a *Cinkszem-remény* és a *Csillag sincs velem* című tematikai egységekben a legkülönbözőbb korú, szemléletű költők versei kerültek, amelyeket az érzések, gondolatok, élmények egy tőről való származása köt össze: az anyagyelv, s a kicsinységében is kedves szülőföld megtört erejébe vetett hit.

Ez hát a hon . . . Ez irdatlan / hegyek közé szorult katlan./ S az út . . . kígyó vedlett bőre. / Hány népet viett temetőre. / S hozott engem, ezer éve, / Árpád török szava, vére / bélyegével homlokomon . . . – ad történelmi mélységet lírai átélésének a már halott Kovács Vilmos *Verecke* című költeményében, mely a *Testamentum* című verssel együtt a „keretét” képezi a versantológiának.

Mind a négy, ismertetett antológia túlmutat önmagán, irodalmunk kis tükrei, melyekből az „egész” látszik kivehetőnek.

BENCE Erika

TÖRTÉNETEK ESZKIMÓKRÓL, HÁBORÚRÓL

Wirth Imre: *Történetek az eszkimóháborúból*. József Attila Kör–Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994

„Két éve történhetett, hogy az utcán megszólított egy férfi. Megragadta a karomat, és hadarva elbeszélte megaláztatása rövid történetét. Valahol, valakik valamilyen szerkezetet illesztettek a fejére, és megállapították róla, hogy grönlandi. Iszonyatát nevétségnek éreztem, sőt bántónak, annak ellenére, hogy egyikünk sem sejtette eszkimó származásomat. Igaz, ez csak az utóbbi időben vált számomra is oly fontossá. Hogy ezt érthetőbbé tegyem, a következőket szükséges elmondanom.”

Ezzel a hat mondatral kezdődik az első kötetes Wirth Imre regénye. S maga a regény e találkozás következményeinek a története. Pontosabban a regény hőse – az amerikai egyetemista fiú, Melting Ice (Olvadó Jég) – identitáskeresésének, önértelmezésének elmondása/elbeszélése. Hősünk életében, aki a találkozást megelőzően, múltját illetőleg tabula rasaként bolyong az amerikai nagyvárosban, Chicagóban, miközben „olyanok is akadtak, akik még a pelenkázót borító pokróc rojtjainak a színére is emlékeztek”, új fejezet kezdődik. Indián barátai ugyanúgy tudtára adják, hogy a találkozás nem tekinthető véletlennek, hiszen ő maga is eszkimó. Hősünk „a roppant súlyként ráneheződő szó” hatására az önmegismerés, a múlt feltárásának, a „keresés egzisztenciális izgalmával telített nyomozásnak”, a nem létezőnek/nem ismertnek tekintett eseményeknek a vizsgálata egy, a posztstrukturális szövegértelmezés szemszögéből ismerős eljárás/ módszer fejleszt ki: saját énjé, illetve nyugodtan mondhatjuk: szövege (hiszen a hős is egy helyen szöveggént/könyvként aposztrofálja önmagát: „szinte már magam is könyv voltam, egy az olvashatatlan remekművek közül”) értelmezhető/olvashatóvá tételére. A módszer: az összes relevánsnak tekinthető szöveg/kontextus figyelembe vétele, amelyek elősegíthetik önnön énjének/szövegének szemanalízisét. És hősünk maga is megdöbben, amikor azt kell tapasztalnia, hogy lépten-nyomon hasznosítható kontextusokra bukkan. Először csak anyja sárguló leveleit „újraolvasva” (és itt hadd ne utaljunk Barthes-ra) figyel fel, arra, hogy a „csak emlék voltuk miatt ki nem dobott, limlomnak hitt néhány levél szakadatlan, kétségbeesett ütemezés, morzejel, amit még nem fejtett meg senki.” hogy később már minden szövegről: a vonatkerekek zakatolásáról, a whiskys üveg címkéjéről: a végtelen holdsütötte hómezőn egy fa mögé bújó piros kalpagos vadászról, Rasmussen szövegeiről, az Embertani Intézetben olvasott mítoszöredékről is eszkimó származása jusson eszébe. Ezek a „morzejelek” végül is nem hagynak nyugtot Melting Ice-nek, és arra kényszerítik, hogy elinduljon megkeresni az eszkimóvárost, Ühlt. S mi, naiv olvasók, a szöveg/regény továbbolvasása közben, egyszer csak azt vesszük észre, hogy eltévedtünk abban a kiüttalan labirintusban, melyben hősünk is belezavarodott saját szövege/múltja értelmezése közben. Megzavar bennünket a manapság divatos eljárás, az intertextualizmus segítségével szövegbe emelt idézetek, az Ady-, Aprily Lajos-, Urs Bitterli-, Borges-, József Attila-, Kemény István-, Kosztolányi-, Pilinszky-, Rilke-